

УДК 622(092)(477.52/6)

Чекушина Ю.М., Перетокін А.Г.

**А.Ф. МЕВІУС – ПРЕДСТАВНИК ДІЛОВОЇ ЕЛІТИ ДОНЕЦЬКО-ПРИДНІПРОВСЬКОГО ІНДУСТРІАЛЬНОГО РЕГІОНУ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ ст.**

Стаття присвячена життєвому шляху та діяльності представника ділової еліти Донецько-Придніпровського регіону останньої чверті ХІХ ст. – А.Ф. Мевіуса.

Ключові слова: А.Ф. Мевіус, Донецько-Придніпровський регіон, ділова еліта, гірничий інженер, гірничопромислова буржуазія, галузеве видання “Горнозаводской листок”.

Статья посвящена жизненному пути и деятельности представителя деловой элиты Донецко-Приднепровского региона последней четверти ХІХ в. – А.Ф. Мевіуса.

Ключевые слова: А.Ф. Мевіус, Донецко-Приднепровский регион, деловая элита, горный инженер, горнопромышленная буржуазия, отраслевое издание “Горнозаводской листок”.

The article is devoted to the life and activity of the outstanding representative of the economic elite of Donetsk-Prydniprovsk region of the last quarter of the 19th century – A. Mevius.

Keywords: A. Mevius, Donetsk-Prydniprovsk region, economic elite, mining engineer, mining bourgeoisie, branch edition “Горнозаводской листок”.

Аполлон Федорович Мевіус (1820 – 1898) був гірничим інженером, дослідником, акціонером, завідувачем кафедри металургії чавуну та сталі Харківського технологічного інституту, членом редакційних комітетів галузевих періодичних видань, автором понад ста друкованих робіт, мав чин дійсного статського радника (цивільний чин 4-го класу, який відповідав посаді директора департаменту, губернатора і міського голови, давав право на спадкове дворянство).

Науковий аналіз його життя та діяльності є актуальним, тому що, по-перше, дозволяє дослідити динаміку соціального складу підприємців Донецько-Придніпровського промислового регіону, по-друге, дає можливість вирішити питання про роль носіїв інженерної думки в економіці країни, визначити характер їх взаємовідносин з владними структурами та впливу на урядову соціально-економічну політику.

Перші спеціальні роботи з історії підприємництва України з'явилися у середині 60-х років ХХ ст., коли була опублікована стаття В.Н. Рубіна, в якій розглядалася політика гірничопромисловців Півдня Росії з деяких важливих питань, робітничого зокрема. У змістовному дослідженні кінця 80-х років Л.Ю. Шепелєв основну увагу зосередив на висвітленні мети, мотивів та методів торгово-промислової політики царизму, аналізі її ідеологічних засад [3, с. 8]. У

90-х роках український історик В.В. Крутіков всебічно і ґрунтовно дослідив тривалий і складний процес формування гірничопромислової буржуазії Донецько-Придніпровського регіону, її національний та соціальний склад, становлення та оформлення першої галузевої представницької організації підприємців країни – З'їзду південних гірничопромисловців. Певну інформацію про власників і орендарів шахт та рудників регіону В.В. Крутіков знайшов у роботі А.Ф. Мевіуса “Майбутнє гірничозаводської справи Півдня Росії”. На цю роботу В.В. Крутіков посилався у своїх статтях та монографії [3, с. 4]. Велику увагу дослідженню витоків та розвитку південної регіональної групи підприємців приділяють науковці Російської Федерації [2]. Але в історіографії переважають загальні відомості про підприємців, а персоналії подаються як ілюстративний матеріал.

Предмет дослідження авторів даної статті – діяльність А.Ф.Мевіуса як одного з представників інженерного підприємництва Донецько-Придніпровського регіону. При встановленні головних параметрів інженерного підприємництва найбільш репрезентативними є масові джерела (довідково-інформаційні видання і періодика), статистичні дані, які дозволяють ранжирувати представників технічної інтелігенції і реконструювати їх різнопланову діяльність. Джерельну базу статті складають роботи А.Ф. Мевіуса, а також матеріали журналів “Южнорусский горный листок” (далі – ЮРГЛ) з 1880 по 1886 рр., “Горнозаводской листок” (далі – ГЗЛ) з 1888 по 1898 рр. До аналізу діяльності А.Ф. Мевіуса члени редакційного комітету ГЗЛ зверталися двічі – у червні 1890 р., коли відзначали півстолітній ювілей його плідної праці на ”ниві гірничої справи”, та у жовтні 1898 р., коли опублікували некролог. Відомості про А.Ф. Мевіуса знаходяться в наукових дослідженнях з історії металургії України [13, с. 141-143].

Аполлон Федорович Мевіус походив з родини гірників. Його батько працював маркшейдером у Томському окрузі. А.Ф. Мевіус народився 24 листопада 1820 р. Коли йому виповнилося 12 років, він розпочав навчання у Петербурзькому корпусі гірничих інженерів коштом одного з сибірських металургійних заводів. У 1834 р. все гірниче відомство, разом з робітниками казенних гірничих заводів, було організовано за військовим принципом; було створено корпус гірничих інженерів, яким керував начальник штабу, підпорядкований міністру фінансів. У 1863 р. штаб корпусу гірничих інженерів скасували, а через чотири роки його перетворили на цивільне відомство [1, с. 4535].

У 1842 р. А.Ф. Мевіус був призначений доглядачем уральських заводів Горноблагодатського округу. У 1846 р. штаб корпусу гірничих інженерів відрядив його до Німеччини та Бельгії для підвищення професійної кваліфікації. Після повернення він працював на Уралі управителем Златоустівського металургійного заводу.

У 1847 р. розпочалося будівництво Керченського чавуноливарного та пудлінгового заводу, для потреб якого передбачалось доставляти морем грушівський антрацит з території Війська Донського. Однак на берегах Керченської протоки знайшли потужні поклади залізних руд. У 1851 р.

А.Ф. Мевіуса запросили визначити ступінь їх придатності для виробництва чавуну. Після проведення досліджень Аполлон Федорович з'ясував, що значний вміст у руді фосфору не дозволить отримати якісне залізо.

У 1855 р. А.Ф. Мевіус отримав призначення до Луганського округу. Гірничий департамент імперського гірничого відомства доручив йому дві справи: здійснити детальну розвідку покладів кам'яного вугілля та залізної руди і розробити проект чавуноливарного заводу. Місце для забудівлі було визначене А.Ф. Мевіусом на березі річки Садки на відстані чотирьох кілометрів від міста Єнакієве Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Через три роки він, автор проекту, керував будівництвом металургійного заводу, який згодом назвали Петровським. А.Ф. Мевіус особисто відбирав та замовляв необхідні машини за кордоном, а також вирішував кадрові питання, підбираючи кваліфікованих спеціалістів на уральських заводах.

На Петровському казенному заводі у 1860 р. вперше у вітчизняній металургії виплавили чавун на мінеральному паливі. Це виробництво стало творчою науковою лабораторією А.Ф. Мевіуса. Тут він запропонував використовувати коксові гази для зігрівання парових котлів. На заводі використовували гідравлічні підйомники, запровадили хімічні аналізи шихти, чавуну та шлаків [13, с. 142]. Але державна казна втратила інтерес до заводу, через що виробництво з часом занепало.

Гірничого інженера А.Ф. Мевіуса призначили начальником Луганського гірничого округу. На цій посаді протягом 1861-1865 рр. він зробив чимало корисного для розвитку регіонального гірничо-металургійного комплексу. Також він зібрав статистичний матеріал для нарисів з історії гірничої справи Півдня Росії, які вийшли друком у 1867 р.

У 1870 р. А.Ф. Мевіус пішов у відставку «з мундиром і пенсією», як тоді говорили. Він також був акціонером – членом правління Донецько-Юр'ївського металургійного товариства [3, с. 37]. З того часу його діяльність набула дещо іншого характеру. Він став одним з головних засновників З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, очолив комісію виборних. Члени комісії вирішували питання про розподіл між управителями шахт та рудників вагонів для вивозу мінерального палива, а також вели статистичний облік всього комплексу гірничозаводських робіт. Комісія виборних існувала на громадських засадах. А.Ф. Мевіус перетворив цей адміністративний орган на статистичне бюро з'їзду. Він упорядкував дані про обсяги видобутку та вивозу вугілля, руд, солі Донбасу, вдосконалив методику розрахунків норм мінерального палива для різних регіонів Півдня та категорій споживачів. Пізніше його методика стала базовою для роботи державної статистичної організації – Харківського комітету з перевезень мінерального палива [11, с. 3517].

Професійні знання, інженерну практику, досвід наукових досліджень, – все це А.Ф. Мевіус використав, коли став викладачем Харківського технологічного інституту, фундатором і першим завідувачем кафедри металургії чавуну та сталі.

Організаційно-методичне забезпечення нової дисципліни базувалося на таких друкованих роботах А.Ф. Мевіуса: “Курс чавуноливарного виробництва” (за цю працю, надруковану у 1859 р., Російська академія наук надала автору Демидівську премію 2-го ступеня), “Навчальний курс металургії чавуну, заліза і сталі”, виданий у 1894 р., “Технічний французько-російський словник” (64 тис. слів), над створенням якого А.Ф. Мевіус працював останні 28 років життя [13, с. 143]. Словник було надруковано у 1898 р.

Крім професійної, викладацької, наукової, громадської діяльності А.Ф. Мевіус брав участь у виданні органів періодичної галузевої преси: “Южнорусский горный листок” (1880-1886) та “Горнозаводской листок” (1888-1897).

Редактор-видавець “Южнорусского горного листка” гірничий інженер М.І. Яшевський зібрав і згуртував у редакційному комітеті кращих як на ті часи представників економічної еліти: підприємців, акціонерів, публіцистів не за фахом, а за покликанням. Постійними членами редакційного комітету були: гірничий інженер, директор “Гірничого і промислового товариства Півдня Росії”, член ради З’їзду південних гірничопромисловців, “вугільний король” М.С. Авдаков; гірничий інженер, представник акціонерного капіталу, чиновник гірничого департаменту, окружний інженер Донецького басейну Є.М. Таскін; гірничий інженер, перший директор Катеринославського вищого гірничого училища С.М. Сучков. Серед них був Аполлон Федорович Мевіус. Він працював у редакційному комітеті весь період існування цього періодичного видання, надрукував на його сторінках 6 статей [11, с. 3517].

Коли у 1886 р. раптово помер М.І. Яшевський, його соратники почали видавати у 1888 р. “Горнозаводской листок”. Спочатку це було єдине в регіоні приватне спеціалізоване періодичне видання (професійно-технічний журнал), а згодом ГЗЛ став друкованим органом ради З’їзду гірничопромисловців Півдня. Головна контора редакції знаходилася у Харкові. Редактором-видавцем до 1903 р. був С.М. Сучков. Він розширив склад редакційного комітету. З’явилися нові особистості: гірничий інженер, засновник акціонерного товариства “Ртутна справа О. Ауербаха і К^о”, його головний акціонер і директор-розпорядник О.А. Ауербах; гірничий інженер, вуглепромисловець Д.І. Іловайський; гірничі інженери В.М. Курбановський, І.А. Стемповський; начальник Луганського гірничого округу, один з фундаторів З’їзду гірничопромисловців М.М. Летуновський.

З редакційним комітетом ГЗЛ А.Ф. Мевіус співпрацював понад 10 років. Його матеріали були надруковані у 72-х номерах журналу (за підрахунками авторів даної статті). Це передові та оглядово-аналітичні статті, звіти про наукові дослідження, статистичні дані, переклади з німецьких та французьких спеціалізованих журналів, техніко-економічні огляди тощо.

Результати власних наукових досліджень А.Ф. Мевіус друкував час від часу у вигляді заміток. Заслуговує на увагу та обставина, що А.Ф. Мевіус пильно слідкував за відкриттями та винаходами, які належали вченим, інженерам і технікам Бельгії, Великої Британії, Німеччини. Він засуджував вітчизняних раціоналізаторів, які завдяки “упорной скромности” не

публікували результатів своїх наукових пошуків і професійних досягнень [9, с. 26].

Оглядово-аналітичні статті А.Ф. Мевіуса на сторінках ГЗЛ були присвячені критичному аналізу стану справ у гірничій та металургійній галузях Донецько-Придніпровського індустріального регіону. Матеріали А.Ф. Мевіуса найчастіше друкувалися в економічному відділі ГЗЛ. В 1888 р. він розмістив значну за обсягом статтю про перебіг локальної вугільної кризи. Головними наслідками кризи А.Ф. Мевіус вважав недостатні обсяги мінерального палива для того, щоб задовольнити усі потреби, і зростання ціни. Він повідомляв, що у січні 1888 р. незвичайне зростання продажної вартості вугілля складало 70 і навіть 100 відсотків по відношенню до звичайної ціни. Текстуальний аналіз статті показує, що чинниками, які зумовили це негативне явище, А.Ф. Мевіус вважав, по-перше, перевантаження складських можливостей і транспортних потужностей. По-друге, деякі залізниці опинилися без запасів мінерального палива всупереч урядовому розпорядженню про необхідність мати двомісячні запаси вугілля влітку і тримісячні — взимку. По-третє, для перевезення вугілля не вистачало вагонів, принаймні на Донецькій, Харківсько-Миколаївській, Південно-Західній залізницях. Під'їзні шляхи від місця видобутку до станцій завантаження ні зручними, ні достатніми за кількістю А.Ф. Мевіус не вважав [7, с. 40]. А.Ф. Мевіус вказував ще на один важливий чинник локальної вугільної кризи. Це – конфлікт, який виникав між вуглепромисловцями та вуглеторговцями. Від останніх залежала продажна ціна на вугілля, а вугільна біржа тоді ще не існувала.

На початку 90-х рр. А.Ф. Мевіус чи не найпершим відгукнувся на потреби часу, коли актуальним стало питання державного регулювання вугільної галузі. У Росії підприємці віддали перевагу створенню своєрідних картелів та синдикатів з державою, тобто домовлялися з урядом про ціни на продукцію, ринки збуту, джерела сировини тощо. Він склав гірничопромислову карту Донецького басейну, яку видала редакція ГЗЛ у 1890 р., і надрукував ґрунтовну статтю про прорахунки у вугільній галузі Півдня Росії. У цій статті А.Ф. Мевіус констатував: “Угольное дело во всех его важнейших формах является теперь уже не простым частным вопросом и занятием, а делом... государственным, или по крайней мере таким, в котором правительство принимает не только участие, но берет на себя главное им руководство, нередко даже помимо воли и желания тех лиц, которые заняты в нем непосредственно“ [4, с. 1]. Від імені вуглепромисловців Донецько-Придніпровського регіону він звертався до уряду, наголошуючи на необхідності довгострокових та значних казенних замовлень для машинобудівних, металургійних заводів, будівництва броненосних кораблів тощо. Вуглепромисловці логічно сподівалися на збільшення попиту на власну продукцію.

Восени 1890 р. А.Ф. Мевіус надрукував оглядову статтю про стан справ у південноросійській гірничій промисловості. Тон цієї статті, наведені факти, висновки безсумнівно свідчать про обурення автора станом справ. Якщо

врахувати його найтісніші зв'язки з представницькою організацією південних гірничопромисловців, то можна вважати, що А.Ф. Мевіус своєю публікацією висловив їх думку та ставлення. Автор, перш за все, зазначив, що гірничозаводська продукція транспортується без перешкод тільки тоді, коли інша продукція (зерно, дрова тощо) відсутня. Для перевезення солі, вугілля, руд, рейок катастрофічно не вистачало вагонів.

Автор статті також порушив питання про митні тарифи на вугілля, розмір яких визначався тільки на один рік. При такому підході з боку уряду сподіватися на перспективне планування було марно. Будівництво складських приміщень, розвиток торговельного флоту, експорт вугілля потребували твердих і передбачуваних митних тарифів (на декілька років наперед). А.Ф. Мевіус зазначав також, що навіть стабільна тарифна ставка не покращить справу, якщо морські порти не будуть добре обладнані для перевезення мінеральної сировини. Маріупольський порт, на думку автора статті, мав недостатню глибину, мілина з кожним роком збільшувалася. Спеціальних машин та пристроїв для запобігання цьому не вистачало [5, с. 2].

Критична стаття А.Ф. Мевіуса була своєчасною. На початку 90-х років, використовуючи перехід уряду до відверто протекційного курсу в економічній політиці, підприємці зацікавилися експортом продукції до країн Балканського регіону та Туреччини. Будівництво Маріупольського порту, розвиток парового каботажу, – все це створювало сприятливі умови для організації збуту донецького вугілля і успішної конкуренції з англійськими виробниками мінерального палива. Тому А.Ф. Мевіус так негативно поставився до недоліків, які він виявив, і до ліквідації яких привернув увагу не тільки промисловців, а й урядовців. У 1894-1895 рр. уряд неодноразово знижував залізничні тарифи на перевезення вугілля, яке відправляли до портових міст, а також за кордон. У 1897-1898 рр. уряд підвищив мито на іноземне листове і сортове залізо [3, с. 106]. Можливо, що консолідована боротьба підприємців, їх виступи на з'їздах та в періодичній пресі регіону, офіційні звернення до урядових установ мали позитивний результат.

Велике значення мають статистичні дані, які готував і публікував А.Ф. Мевіус. Він робив щорічні аналітичні прогнози про потреби у мінеральному паливі західної частини Донецького басейну. Характерною особливістю статистичних публікацій А.Ф. Мевіуса була увага до техніко-економічного аспекту виробництва. Інформативна можливість цього виду статистичних матеріалів досить широка, а достовірність і повнота даних – відносно велика.

Отже, аналіз та осмислення діяльності А.Ф. Мевіуса дозволяють зробити загальні висновки. У 70-90-х роках XIX ст. соціальний склад гірничопромисловців Півдня Росії змінився за рахунок представників технічної інтелігенції, а також чиновників гірничого відомства. Це були освічені, високопрофесійні особистості, громадські діячі, акціонери. Серед них – Аполлон Федорович Мевіус, який присвятив своє життя публіцистиці, статистичній роботі, організаційній діяльності. Він захищав корпоративні інтереси гірничопромисловців, розвивав та розповсюджував технічні знання.

Після його смерті ХХІІІ з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії постановив запровадити у Петербурзькому гірничому інституті стипендію імені А.Ф. Мевіуса [10, с. 3563].

В наш час, коли формується сучасна українська економічна еліта, кожен її представник, свідомо або підсвідомо, звертається до історії, шукає аналог, прецедент професійної поведінки в тій або іншій ситуації. Діяльність А.Ф. Мевіуса може не тільки зацікавити, але й викликати бажання наслідувати.

Бібліографічні посилання:

1. 200 - ление горного ведомства в России // Горнозаводской листок (далі: ГЗЛ). – 1900. – № 20. – С. 4534-4536.
2. Захаров В.Н., Сорокин А.Н., Боханов А.Н., Бовыкин В.И., Петров Ю.А. Предпринимательство и предприниматели России. От истоков до начала XX в./ Центр политической и экономической истории России. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1997. – 343 с.
3. Крутіков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. – Д.: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
4. Мевіус А.Ф. Недочеты угольной промышленности Юга России // ГЗЛ. – 1890. – №1. – С. 1-2.
5. Мевіус А.Ф. О состоянии угольных дел в западной части Донецкого бассейна в первой половине 1890 г. // ГЗЛ. – 1890. – №7. – С. 2.
6. Мевіус А.Ф. Обзор постепенного развития горного промысла на Юге России // ЮРГЛ. – 1880. – №1. – С. 3-5.
7. Мевіус А.Ф. По поводу угольного кризиса // ГЗЛ. – 1888. – №3. – С. 40.
8. Мевіус А.Ф. Статистический отчет // ГЗЛ. – 1889. – №3. – С. 285-286.
9. Мевіус А.Ф. Ферроалюминий и его влияние на свойства железных соединений вообще // ГЗЛ. – 1890. – №14. – С. 26.
10. Отчет о работе ХХІІІ съезда горнопромышленников Юга России // ГЗЛ. – 1898. – №22. – С. 3558-3563.
11. Памяти А.Ф. Мевіуса // ГЗЛ. – 1898. – №20. – С. 3515-3519.
12. По поводу 50-летия деятельности горного инженера А.Ф. Мевіуса // ГЗЛ. – 1890. – №17. – С. 2.
13. Развитие металлургии в Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1980. – 960 с.

Надійшла до редколегії 22.04.2010 р.